הפריחה בחודש דצמבר

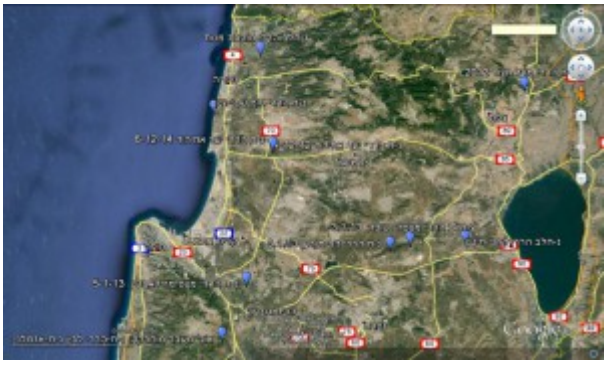
אבי שמידע המחלקה לאבולוציה, אקולוגיה והתנהגות והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית ירושלים, גבעת רם avi.shmida@gmail.com
גדי פולק מערכת כלנית gadpollak@gmail.com,

———————————–

חודש דצמבר מבשר את תחילת הפריחה החורפית בצמחיית ארצנו. בדומה לחודשי הסתיו נמצא בו מספר מועט מאוד של מיני צמחים פורחים; רק 26 מיני צמחים מצויים בשיא הפריחה בחודש זה, מספר המהווה כ-1% בלבד מכלל צמחיית הארץ!
==========

הסיבות העיקריות לפריחה הדלה הן מיעוט המאביקים והטמפרטורות הנמוכות. זאת במיוחד לאחר קיץ יובשני וסתיו הפכפך ולרוב מועט גשמים (גשמי נובמבר 2014 המרובים הם יוצאי דופן). רוב הצמחים הפורחים הם גיאופיטים (צמחי בצל ופקעת) האוגרים מזון ומים מהשנה הקודמת ומשקיעים אותם בפריחה חורפית כאשר אין להם כמעט מתחרים. להבדיל מהגיאופיטים פורחי ספטמבר-אוקטובר, המינים הפורחים עתה מלווים בעלווה צעירה וניתן ברובם לראות שושנת עלים ירוקים העוטרת את בסיס התפרחת. השולטים בפריחה הם מינים בני הסוגים: **נרקיס, כרכום, סתונית, כדן ונץ-חלב.**
מבין הסתוניות פורחת עתה בשיאה רק **סתונית טוביה** הגדלה רק בחגורת הספר של שדרת ההר המרכזית. הסתוניות ההיסטרנטיות (הפורחות ללא עלים) סיימו פריחתן בנובמבר: **סתונית ירושלים, ס.התשבץ** ו**ס.בכירה**. אלה פורחות ללא תלות בגשם, לעומתן **סתונית היורה**, המין השכיח בחבל הים-תיכוני ההררי, מסיימת עתה את פריחתה. מין זה הוא בעל עלווה סוב-סיננטי, כלומר העלים מופיעים במשך ולאחר תחילת הפריחה. **סתונית היורה** פורחת רק לאחר גשם סתווי גדול הממטיר לפחות 5-10 מ"מ ("היורה") ומועד שיא הפריחה שלה תלוי במועד היורה; כאשר היורה מקדים מקדימות הסתוניות לפרוח וכאשר ספטמבר-אוקטובר שחונים פורחת **סתונית היורה** רק בדצמבר. השנה ירדו שלושה פרקי גשם גדולים בחודש נובמבר שגרמו לשפע של פריחה אצל מיני הגיאופיטים הפורחים עם עלים לאחר היורה : **נרקיס מצוי**, **כרכום חורפי** ו**סתונית היורה**. העלים המלווים את הפריחה עוזרים להעברת מוטמעים לגבעול הפריחה העכשווי ,דבר שלא קורה בסתוניות ובכרכומים ההיסרטנטיים. בסך הכל רואים אנו שיש "היגיון" אדפטיבי בטבע

ארצנו: הגיאופיטים המקדימים הם היסטרנטיים לעומת המאחרים לפרוח בחודש דצמבר שהם סיננטיים או סוב-סיננטיים [1]. יוצאי דופן הם **כדן קטן-פרחים** ו**חבצלת קטנת-פרחים** הפורחים עם עלים כבר בתחילת הסתיו. ל**רקפת המצויה** זן סתווי הפורח לפני העלים בבתי גידול סלעיים שטופי שמש בחודש אוקטובר; אך רוב האוכלוסיות מוציאות קודם עלווה בחודש דצמבר ופורחות רק החל מחודש ינואר.

מפה 1. אתרים של נץ-חלב הררי בגליל

גם לסוג **איריס** ו***נץ-חלב*** נציגים המקדימים לפרוח בחודש זה: **איריס ארץ-ישראלי** המתחיל לפרוח במהלך החודש, פורח בצהוב-קרם בשיפולי ההר ובשפלה לעומת **איריס הסרגל** הפורח בטרשים בשדרת ההר. הראשון הוא מין סיננטי מלא לעומת **איריס הסרגל** המראה דגם סוב-סיננטי, כלומר העלווה מופיעה רק במשך הפריחה. בסוג **נץ-חלב** רק מין אחד מקדים לפרוח – **נץ-חלב הררי**. זהו מין הקרוב ל**נץ-חלב אזמלני** אך מספר הפרחים בתפרחת קטן; הוא פורח בתפרחת סוככית או אשכולית צמודה לקרקע שגובהה אינה עולה על 6 ס"מ מעל פני הקרקע.. העלים שלו שטוחים ונראים כמו עלי זמזומית אך את הפרחים מלווים חפים קרומיים הנראים גם בשלב הניצן. מפה מספר 1 מראה אתרים בצפון הארץ של מין זה שבהם הפריחה חלה בחודש זה; **נץ-חלב הררי** גדל לרוב בשיפולי ההרים ובגבעות גירניות על קרטון חשוף או בין משטחי נארי. קשה מאוד להבדילו מ**נץ-חלב איג** (=*נ.ח.שעיר*) אך עונת פריחתם שונה לחלוטין; **נ.ח.איג** פורח בסוף חודש פברואר ובחודש מרץ ובשולי עליו שפה ריסנית החסרה ב**נ.ח.הררי**. ניתן לראות ב**נץ-חלב הררי** תת-מין של **נץ-חלב אזמלני** הפורח בחודש ינואר בהרים גבוהים מעל 500 מטר. בקרן הכרמל (מוחרקה) ניתן לראות אוכלוסיית ביניים של שני המינים. ההבדל ביניהם הוא ברוחב העלים במספר הפרחים בתפרחת ובאורך עמוד התפרחת; ל **נ.ח.אזמלני** תפרחת צפופה מאוד של מעל 10 פרחים היוצרים סוכך צפוף צמוד לקרקע. ל**נ.ח.הררי** תפרחת דלילה בעלת עמוד מרכזי שאורכו עולה לרוב על 4 ס"מ. אתרים מומלצים לראות את נץ-

חלב הררי עתה בפריחה הם יער אחיהוד וחורבת מנות בגליל המערבי.

תמונה 1. נץ-חלב הררי. יער שוהם, ינואר 2010. צילם: גדי פולק ©

פרט לגיאופיטים, הכ**תמה עבת-השורשים** ו**חיננית הבתה** הם שני הצמחים השכיחים ביותר בפריחה של תחילת החורף. שתיהן צמחים עשבוניים בעלי ציצת שורשים רב-שנתית המעלים שושנת עלים מיד אחרי היורה ועמודי פריחה חסרי עלים ומתנשאים לגובה של 20-30 ס"מ.
אסטרטגית הפריחה שלהם דומה מאוד לזו של הגיאופיטים הפורחים בחודש זה וגם הם ניזונים מהלחות בשכבת הקרקע העליונה. צמח רב-שנתי עשבוני נוסף בעל שושנת עלים גדולה עם ציצת שורשים עמוקה היא **דודא הרפואי**: כאשר היורה מקדים, ה**דודא** פורחת כבר בדצמבר והשנה הפריחה שופעת. תחילת הפריחה ב**דודא**, ב**חיננית** וב**כתמה** מתנהגת כמו בשאר צמחיית הארץ האביבית; הפריחה מקדימה באזורים נמוכים, שם הטמפרטורות גבוהות, ומאפשרות צמיחה מואצת. זאת לעומת "היפוך הפריחה" הקיים בגיאופיטים הסתוויים שם הפריחה מקדימה בהרים ומאחרת במעונות נמוכים [2].

איזה עוד קבוצות אקולוגיות ("גילדות") פורחות בסוף הסתיו ובתחילת החורף ? מעט מאוד! מבין העצים רק **ערער ארזי** פורח בחודש דצמבר – ינואר. הפריחה הזכרית משחררת מאצטרובלי הזכר ענני אבק צהוב המפוזר בימים חמים לאחר גל קור; אלה הם עצי הזכר המבשילים את אצטרובליהם הזכריים. גם מיני הברוש ושאר מיני הערער פורחים בחורף אך בחודש פברואר; הם נצרכים כנראה למנות קור עזה וממושכת יותר.
ומה לגבי המטפסים? כידוע, חלק גדול של מטפסי החורש פורחים דווקא בעונת הסתיו: **אספרג החורש**, **קיסוסית קוצנית** ו**שרביטן מצוי**. בדצמבר ניתן למצוא רק "זנבות פריחה" של **קיסוסית קוצנית** והתחלת פריחה של **טמוס מזרחי**. **זלזלת הקנוקנות** הוא

המטפס הפורח בשיאו דווקא בדצמבר-ינואר, והשנה שפעת הפריחה שלו כה רבה! (ראו ברשימתו של שיר ורד על צמח החודש לכסלו) .למין זה פרחים גדולים בצבע קרם נטויים מטה והוא מציע לדבורים רק אבקה (כל מיני הזלזלת חסרים צוף). בעוד כל שאר מטפסי החורש הם בעלי פרחים זעירים פרחי הזלזלת גדולים ובולטים לעין הדבורה; בהתאם לכך, הזלזלת מטפסת ופורחת על אמירי העצים ופריחתה אטרקטיבית למרחוק בעוד שאר המטפסים פורחים בתוך מעבה החורש. גם ל**זלזלת המנוצה** הפורחת בחודש מאי אסטרטגיה דומה.

פריחה חריגה בדצמבר של אלון מצוי ואלה ארץ-ישראלית

בתחילת החודש נצפו ביערות חוף הכרמל ליד כרם מהר"ל עצים ושיחים אחדים של **אלון מצוי** שהיו בשיא הפריחה והלבלוב. תופעה זו מפתיעה בהחלט, שכן אין דיווחים על פריחה של **אלון מצוי** בארץ בראשית החורף לאחר גשמים מרובים (כפי שקרה בשנה זו). שפע הפריחה הזכרית דמה מאד לפריחה הרגילה הנצפית בחודשי מארס ואפריל (תמונה 2). העצים והשיחים שפרחו גדלים בתוך יער נטוע של אורן ירושלים בתת יער מפותח שגדלים בו עצים, שיחים ומטפסים של החורש הים-תיכוני. לפי הערכתנו, רק אחוז קטן מתוך כלל השיחים והעצים במקום אכן היה בפריחה שופעת, כאשר מרבית הפרטים היו במצב הפנולוגי הרגיל לעונה זו של עלווה ירוקה והבשלת בלוטים. בכתבה "עצים הפורחים בסתיו מחוץ לעונתם הרגילה" הוזכר בין הפורחים לעתים בסתיו גם **אלון מצוי**, אלא שכאן מדובר על פריחה שופעת (ברמת הפרט) בראשית חורף המלווה בלבלוב ולא על פריחת סתיו. איננו יודעים עד כמה פריחת חורף כזאת של אלונים נפוצה בחורשי הארץ ועד כמה היא חוזרת על עצמה מדי, שכן אין על כך דיווחים. כמו כן, לא ברור מדוע התופעה מתרחשת רק בפרטים מסוימים ולא בכל הפרטים באוכלוסיה והאם גם מתרחשת האבקה המוליכה להפריה וליצירת בלוטים. שאלה נוספת הנשאלת היא מהו האות הסביבתי ה"מסמן" לפרטים מסוימים להיכנס לפריחה.

תמונה 2. אלון מצוי בפריחה מיער חוף הכרמל. דצמבר 2014. צילם: גדי פולק ©

עוד יותר מפתיע היה לגלות באותו אתר גם פרט נקבי אחד של **אלה ארץ-ישראלית** שהציג מראה אביבי מובהק: השיח שכבר עמד בשלכת, נצפה בעיצומם של לבלוב ופריחה! (תמונה 3). בדומה לתצפית ב**אלון מצוי**, גם מקרה חריג זה מצריך אישוש מתצפיות נוספות ומזמין נסיון להסברים.

תמונה 3. פריחה בעץ נקבה של אלה ארץ-ישראלית. דצמבר 2014. צילם: גדי פולק ©

הערות:

[1] סוב-סיננטי: מצב פנולוגי שבו העלווה מופיעה תמיד לאחר תחילת הפריחה של הצמח; בשנה שבה גשמי היורה מקדימים העלווה יוצאת לאחר ובסמוך להופעת הפרחים אך בשנה שבה היורה מבושש לבוא, העלווה יוצאת לקראת סוף עונת הפריחה. הגיאופיטים שמדגימים זאת הם: **סתוונית טוביה, סתוונית היורה כדן קטן-פרחים, כרכום נאה, כ.צהבהב** ו**כ.השבכה**.

[2] נשמח מאוד לקבל תצפיות על זמני פריחה המאששות או סותרות את דגמי הפריחה שסוכמו לעיל; הקוראים מוזמנים לכתוב זאת בתגובות למאמר.

==========

כל הזכויות שמורת ל"כלנית" ©

ציטוט: שמידע, א. ופולק, ג. 2014. הפריחה בחודש דצמבר, דצמבר 2014., כתב-עת "כלנית" מספר 1.
https://www.kalanit.org.il/december-blooming

==========